

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 4.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Bácsatyai Dániel
III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása

Kármán Gábor
Bethlen Gábor kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

Kis Iván
Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása

Turbucz Dávid
A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején

Luka Dániel
Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

Novák Attila
Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 4. szám

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása 423

Kármán Gábor Török frázissal való írás. Bethlen Gábor politikai
kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben 443

Kis Iván Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása.
Források és munkamódszer 471

Turbucz Dávid A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején. Horthy Miklós kapcsolati hálója 503

Luka Dániel Zárszámadástól zárszámadásig. Termelőségvetkezeti
gazdálkodás a Rákosi-korszakban 521

Novák Attila Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság
(1964–1981) 551

MEGEMLÉKEZÉS

Pók Attila Búcsú Hajdu Tibortól 569

SIMON WIESENTHAL ÉS A MAGYAR ÁLLAMBIZTONSÁG (1964–1981)

NOVÁK ATTILA

SIMON WIESENTHAL AND HUNGARIAN STATE SECURITY
(1964–1981)

The study focuses on the relationship between Simon Wiesenthal, the former head of the Vienna-based Zentrum für jüdische historische Dokumentation and Kádár-era Hungary. Wiesenthal, who was under surveillance by the Hungarian (and other East-European socialist) state securities from the 1960s until the fall of communism, attracted the interest of some East-European policy-makers not only in Hungary. Attention was focused on him early on as a leading personality of the Jewish community in Austria, but this was soon shifted to his activities to expose and bring to justice the Nazis. The observations were generally made of the official anti-Zionist propaganda, the language of the ideology of the Eastern European regimes—dealing with Jews and Israel. This propaganda was very much strengthened after the Six-Day War of 1967 and the anti-Zionist purges of 1968 of Poland. Wiesenthal, who was equally aware of the activities of former Nazis in the Eastern Bloc countries, became a symbol of a new Austrian Jewish identity, but his personality also carried more universal meanings. Eastern European countries would have preferred him to deal only with ‘capitalist countries’, but Wiesenthal’s universal search for truth made no distinction between Eastern and Western citizens, and thus no distinction between crimes and criminals.

Keywords: Simon Wiesenthal, János Kádár, Austria, Hungary, anti-zionism, holocaust, nazis, state-security, socialist countries

A „náciवादásként” aposztrofált osztrák zsidó mérnök, a már a saját korában nagy hírnévre szert tett Simon Wiesenthal életében – az eddigi kutatási eredmények alapján – 1964-ben jött el a pillanat, amikor magyar állambiztonsági jelentések tárgya lett. Bár elképzelhető, hogy vannak róla hasonló források korábbi is, ám úgy tűnik, hogy Wiesenthal ezeknek a szerveknek az ingerküszöbét akkor érte el, amikor közéleti aktivitása megerősödött. a Kádár-korszak közléte és nyilvánossága számára addig alig létező osztrák mérnök – az általános magyar és a zsidó sajtóban is csak nagyon ritkán jelent meg a neve ezekben az időkben – nagyon is élő alakká vált a megfigyelések rendszerében, amely(ek)ben az ő személye csak egy kis részt foglalt el.

Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet. A prágai levéltári kutatást az International Visegrad Fund (Visegrad Fellowship, 62420030 sz.) támogatta.

Ez természetesen azt is jelenti, hogy amit Wiesenthal és a magyar állambiztonság kapcsolataként tartunk számon, részben konstruált viszony, mivel a náci vadász tevékenysége általában nem volt önálló témája a megfigyeléseknek, és csak részét képezte egy nagyobb megfigyelési körnek. A bécsi mérnököt nemcsak a magyar állambiztonság figyelte, hanem más szocialista országok szolgálatai is, mert nem volt hajlandó arra, hogy tevékenységét (kizárólag) a szovjet elvárásoknak megfelelően a nyugati országokban élő egykori nácikra vagy kollaboránsokra korlátozza.

A Wiesenthalról szóló kutatás – beleértve Tom Segev életrajzát¹ – nem foglalkozott szisztematikusan a Zsidó Történelmi Dokumentációs Központ [Zentrum für jüdische historische Dokumentation] – 1947 és 1954 között működött Linzben, aztán az 1960-as évek elejétől Bécsben újranyílt – és a kelet-európai szocialista országok kapcsolatával. A náci vadász teljesen mást jelentett Ausztriának és a világnak, mint a keleti blokk országainak. Személye az osztrák zsidóság számára egy új, a holokauszt utáni identitást jelenített meg – ez a megállapítás amúgy összhangban áll Rachel Blumenthalnak a Holokauszt-túlélők és zsidó identitás a háború utáni Ausztriában című tanulmányának kijelentéseivel² –, amely túlmutat a hagyományos osztrák zsidó (vagy akár egy korábbi) identitáson. Ez a fajta azonosságtudat, amelyet nem korlátoztak a kelet-európai szocialista országok merev ideológiai-politikai határai, természetesen csak egy olyan kivételes egyéniség számára volt „biztosítható”, mint amilyen a bécsi mérnök volt.

A tanulmány témája Simon Wiesenthalnak a magyar állambiztonság általi megfigyelése 1964 és 1980 között. Nem életrajz, és nem is a Magyarországhoz fűződő kapcsolatának története. Az írás arra keresi a választ, hogyan viszonyult a kádári állambiztonság Wiesenthal személyéhez. Ezzel kapcsolatosan megvizsgáljuk azt is, hogy bizonyos korszakokban, periódusokban milyen témák kapcsán merült fel Wiesenthal neve, ezáltal pedig megérthetjük azt is, hogy a magyar állambiztonság számára miért volt fontos a náci vadász működése. Válaszunk többrétű lesz, mivel a különféle jelentésekből élénk táruló Wiesenthal-kép nem mutat egységes arculatot, bár pár közös vonás megfigyelhető. Ezeknek a tulajdonságoknak a megjelenése egyébként lassan bontakozott ki, időben evolutív folyamatról beszélhetünk, melyből hiányzott a központi rendező elv.

Ha az a kérdés, hogy a magyar állambiztonsági dokumentumok hatalmas mennyiségéből mely típusúakban találkozunk Wiesenthal nevével, akkor meg kell jegyeznünk, hogy ebből a szempontból háromféle dokumentum létezik. Az elsőben az állambiztonság külföldi cionista és zsidó szervezeteket figyelte (például volt egy külön dosszié „Gemeinde” címmel, amely a bécsi zsidó közösséggel foglalkozott). Ehhez kapcsolódtak az egyes ügynökök aktái, amelyekben az ügynökök – akik közül az egyik a bécsi zsidó közösség vezetőségének tagja volt – figyelemmel kísérték és jelentették a Magyarországhoz kapcsolódó mozgásokat Bécsben és Budapesten. A második esetben pedig Wiesenthal mások megfigyelésével kapcsolatban került a dokumentumok középpontjába. Ezenkívül vannak olyan

1 Tom Segev: *Simon Wiesenthal. The Life and Legends*. New York, 2010.

2 Rachel Blumenthal: Holocaust Survivors and Jewish Identity in Postwar Austria. In: *Constructing and Experiencing Jewish Identity*. Ed. Rachel Blumenthal – Daniel M. Herskowitz – Kerstin Mayerhofer. Leiden–Boston, 2022. (Baron Lectures. Studies on the Jewish Experience 1) 50–67.

források, amelyek általában az izraeli hírszerzést tartották szemmel, és jelentettek az Izrael európai tevékenységeivel kapcsolatos – vélt vagy valós – ügynöki tevékenységekről. Hangsúlyozni szeretném, hogy Wiesenthalnak soha nem volt saját állambiztonsági dossziéja; az őt érintő jelentések más aktákban találhatók, ott is kisebbséget alkotva.

De ki is volt Simon Wiesenthal?

A bécsi Zsidó Dokumentációs Központ [Dokumentationszentrum des Bundes Jüdischer Verfolgter des Naziregimes] alapítója – 1961-ben – elsősorban egykori náciakat üldöző tevékenysége miatt vált híressé: több mint száz háborús bűnöst kerített kézre, így segédkezett Adolf Eichmann elfogásában, de Franz Murer SS-tiszte, a vilnai gettó megszervezőjét is segítette elfogni.

Wiesenthal 1908. december 31-én született – az akkor az Osztrák–Magyar Monarchiahoz tartozó, ma Ukrajnában lévő galíciai – Buczaczban. Apja meghalt az első világháborúban, anyja először Bécsbe költözött, majd újjraházasodott, és visszatért a városba. Wiesenthal érettségije után a lembergi [Lwów, ma Lviv, Ukrajna] műszaki egyetemre jelentkezett, de a zsidókra vonatkozó diszkriminatív korlátozások miatt elutasították, így végül a prágai műszaki egyetemen tanult, ahol 1932-ben építészmérnöki diplomát szerzett.

Megnősült, majd egy lembergi építészirodában dolgozott. Amikor a sztálini Szovjetunió és a náci Németország megkötötte a megnehtámadási egyezményt, és megállapodott Lengyelország felosztásáról, rosszabb idők következtek számára is. a szovjet hadsereg 1939 őszén elfoglalta a várost, elkezdődtek a tisztogatások. Wiesenthal élete során nagyon fontos volt minden totalitáriánus diktatúra elleni küzdelem, a szovjet típusút itt ismerte meg. Mostohaapját letartóztatta az NKVD [Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel/Belügyi Népbiztosság], börtönben halt meg, mostohatestvérét pedig megölték. Wiesenthal bezárta vállalkozását, és szerelőként helyezkedett el egy gyárban. Később, amikor a németek 1941-ben megszállták Lemberget, a város közelében lévő janowskai munkatáborban töltött el hónapokat, majd utána feleségével együtt egy másik kényszermunkatáborba került. a zsidóság megsemmisítésének terve és gyakorlata legközvetlenebbül érintette Wiesenthalt: 1942 augusztusában édesanyját a belzeci haláltáborba deportálták, szeptemberre pedig már az ő és a felesége családjának jó része sem volt az élők sorában. Wiesenthal feleségét szőke haja miatt „árjának” nézték, ezért megmenekülése reálisnak látszott. Wiesenthal megállapodást kötött a lengyel ellenállókkal: vasúti csomópontok részletes térképeiért cserébe a nevének hamis papírokat szereztek (melyek szerint lengyel állampolgár), így nem csak a táborból vitték ki, de Varsóban, majd a Rajna-vidéken dolgozott kényszermunkásként, anélkül hogy kilétére fény derült volna.

Wiesenthal 1943 októberében, közvetlenül a foglyok meggyilkolása előtt megszökött Janowskából, ám 1944 júniusában elfogták, és visszavitték a táborba. De szerencséje volt: az SS-őrök úgy döntöttek (számítva a háború rájuk nézve kedvezőtlen kimenetelére), hogy nem gyilkolják meg a megmaradt foglyokat. Ehelyett nyugat felé terelték őket, az útvonal Plaszów [Krakkó déli külvárosa], Gross-Rosen [Rogoźnica, Lengyelország] és Buchenwald

érintésével Mauthausenben végződött. Wiesenthal legyengülve és lesóványodva érte meg az 1945. május 11-i felszabadulást, amelyet az amerikai hadseregnek köszönhetett.

Wiesenthal már közvetlenül a háború után eldöntötte, hogy segíteni fogja az amerikaiakat az egykori náci bűnösök megbüntetésében. Segített összegyűjteni a népiirtással kapcsolatos dokumentumokat az Egyesült Államok hadserege számára, ahol volt egy háborús bűnösökkel foglalkozó részleg. 1945 végén szerencsésen megtalálták egymást a feleségével (holott azt hitték egymásról, hogy meghaltak), majd 1946-ban megszületett lányuk, Pauline.

A Wiesenthal által talált anyagokat felhasználták az amerikai zónában lefolytatott, háborús bűnösökkel kapcsolatos perekben. Wiesenthal kapcsolata az amerikai hadsereggel 1947-ben szűnt meg, ezt követően Linzben – pár tucat önkéntessel együtt – megalapította a Zsidó Történelmi Dokumentációs Központot. A cél az volt, hogy további bizonyítékokat gyűjtsenek a majdani perekhez. Mivel a Szovjetunió és az Egyesült Államok elvesztette az érdeklődését a háborús bűnösök és a perek iránt, Wiesenthal 1954-ben bezárta linzi irodáját, az iratokat pedig – az Eichmann-dosszié kivételével – a Yad Vashem Archívumnak adta át. Wiesenthalnak komoly szerepe volt Adolf Eichmann felelősségre vonásában. Már korábban is részt vett abban a kísérletben, amely 1948-ban Eichmann izraeli ügynökök általi elfogására irányult (sikertelenül). 1953-ban tájékoztatta Aryeh Eshel bécsi izraeli főkonzult, hogy Eichmann Argentínában rejtőzik, ám az izraeli titkosszolgálatnak végül csak 1960-ban sikerült kézre kerítenie. Eichmann-t Izraelbe szállították, ahol bíróság elé állították, majd a nagy nemzetközi visszahangot kiváltó per végén tömeggyilkosságban bűnösnek találták, és 1961. május 31-én (a zsidó állam történetében egyedülálló módon) kivégezték. Bár később Isser Harel, az Eichmann elfogását irányító Moszad-vezér (1952–1963) élesen tagadta Wiesenthal szerepét Eichmann elfogásában, biztosan voltak benne érdemei.

Tehát Wiesenthal háború utáni élete éppen nem sokkal 1964 előtt – amikor a magyar állambiztonság elkezdett érdeklődni iránta? – vett fordulatot, amikor családjával 1960-ban Linzből Bécsbe költözött, majd – az Eichmann sikeres elfogásában való közreműködésének is köszönhetően – 1961-ben nyitotta meg újra, immár a fővárosban a Zsidó Dokumentációs Központot.³ Az Osztrák Néppárt által uralt országos politikai élet, valamint a nagyhatalmi közeledés (1961 júniusában zajlott Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár és Kennedy amerikai elnök bécsi találkozója) újult erővel vetette fel annak a lehetőségét, hogy fel lehet kutatni és meg lehet büntetni a náci bűnösöket.

Az Eichmann-ügyben néhány kelet-európai ország és Izrael között volt együttműködés (Magyarország például átadott szűrt dokumentumokat), de ezzel nem kérdőjeleződött meg az Izraellel kapcsolatban kialakult hagyományos kelet-európai álláspont.

3 Lásd Segev: *Simon Wiesenthal*.

Wiesenthal mint a megfigyelések tárgya

A holokauszt után a túlélő zsidókat a szövetséges hatalmak az ausztriai DP [Displaced Persons] táborokban helyezték el. Akiknek a háború után nem volt hová visszatérniük, a DP-táborokban maradtak (az egyik ilyen tábor Linzben volt), és többek között palesztinai önkéntesek csoportjai segítették őket. 1955-ben 250-300 ezer hontalan zsidó élt Ausztriában. Közülük körülbelül háromezer maradt az országban, akik segítettek megalakítani az új osztrák zsidó közösséget. Az 1956-os forradalom után elmenekült magyarok közül mintegy hetvenezren maradtak Ausztriában, köztük sok zsidó is volt,⁴ és sokan csatlakoztak az ottani hitközségekhez. a magyar állambiztonság több okból is ki tudta használni tagjaik egy részét: különböző juttatásokat kaptak, és sokuknak volt Magyarországon élő családja, akiken keresztül nyomást tudtak rájuk gyakorolni.

A magyar megfigyeléseket azonban nem ez, tehát az ausztriai zsidóság helyzete motiválta, sokkal lokálisabb – vagy ha úgy tetszik, regionálisabb – érdeklődés célpontja volt a bécsi mérnök. Wiesenthal egyrészt olyasvalakiként volt érdekes az állambiztonság számára, mint aki a bécsi hitközségi választásokon „külön pártot” szervezett (az első jelentés 1964. május 19-ről származik és a „Gemeindéről”, azaz a bécsi hitközségről szóló dossziében található). Másrészt úgy is említették őt, mint az izraeli szolgálatok (főleg a Moszad) „emberét” – amely kijelentésnek volt valóságtartalma, Tom Segev könyve szerint a második világháború után Wiesenthal évekig volt a szervezet fizetési listáján, „Theocrat” álnéven –, aki „elterelő tevékenységet” folytat a kelet-európai szocialista demokráciák ellen. Wiesenthalban ugyanakkor a magyar belbiztonság Eichmann „egyik elfogóját”, illetve a „nagyon nagy nevű embert” tisztelte.⁵ Az említett két dolog kéz a kézben járt: az állambiztonsági jelentések leszögezték, hogy a bécsi hitközség vezetősége (Dr. Ernst Feldsberg [1894–1970] – aki 1963-tól a közösség vezetője – és a bécsi kormánnyal jó kapcsolatokat ápoló Wilhelm Krell [1902–1973]) és mások félték Wiesenthal előretörésétől, és benne ellenséges személyt láttak. a magyar állambiztonság egy tekintélyes magyar rabbit („Sárvári” ügynököt, alias dr. Salgó László főrabbit [1910–1985]), aki az osztrák ügyekben is jártas volt, és egy másik vezető vallási közösségi funkcionáriust („Xavér” ügynököt, azaz Benoschofsky Ilona múzeumigazgatót [1913–1997]) használta fel az információk megszerzésére. Ez amúgy nem volt nehéz, még Bécsbe sem kellett menni érte, mivel a város főrabbi, Akiba [Béla] Eisenberg (1909–1983) magyar származású volt, számos alkalommal megfordult Budapesten, és jó kapcsolatokat ápolott a hivatalos magyar zsidósággal. Igaz, cionista elköteleződése miatt a magyar belügy számára már nem volt annyira rokonszenves. Simon Wiesenthal 1964–1965-ben jelentős befolyásra tett szert a bécsi zsidó közösség elitjében, és a magyar állambiztonsági szolgálat rajtuk keresztül is (számos magyar zsidó, így hitközségi tag és vezető is élt az osztrák fővárosban) próbált nyomozni utána. a magyar állambiztonságiak viszont – legalábbis az általam látott jelentések alapján – bár az Eichmann-üggyel valamelyest összekötötték a nevét, de például az 1964-től

⁴ A mintegy 200 ezer Nyugatra távozott magyar között kb. 15-20 ezer zsidó volt.

⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) 3.2.5 O-8-301/1. „Herzl Tivadar”. Cionista szervezetek.

induló Silberbauer-üggyel (ez sokkal kisebb jelentőségű volt, mint a másik) nem társították a személyét, és más hasonló ügyekkel kapcsolatban sem merült fel a neve. Míg a Kádár-korban az Eichmann-üggyel a legmagasabb szinten foglalkoztak, és a peren magyar újságírók is megjelentek, Wiesenthal neve – ezzel kapcsolatosan – említésre sem került.

Az állambiztonsági felügyelet másik aspektusa globálisabb jellegű volt. Wiesenthal Zsidó Történelmi Dokumentációs Központját és magát Wiesenthalt is azzal vádolták a belügyi jelentések, hogy nemcsak a bécsi izraeli nagykövetség és általában a Moszad „közvetlen ellenőrzése” alatt áll, hanem más nyugati titkosszolgálatokkal együtt részt vesz a „szocialista országok elleni antikommunista kampányban”. Ez a vád a megfigyelések általunk észlelhető végéig (az 1980-as évekig) elkísérte Wiesenthalt, akinek a pozícióját – Ausztriában és külföldön egyaránt – megerősítette az 1967-es hatnapos háború, Izrael óriási győzelme. Wiesenthal, aki nem hallgatott az 1968-as lengyelországi cionistaellenes kampány során sem, a szocialista országok vonatkozásában is szót emelt a volt nácik, illetve társadalmi-politikai reintegrálásuk ellen. Ez visszatérő motívum az állambiztonsági jelentésekben: Wiesenthal nemcsak a kapitalista országokban, hanem a szocialista országokban élő egykori nácikat is le akarja leplezni és bíróság elé akarja állítani.⁶ Ismét egy olyan pont, ami nem fért bele a szocialista rendszerek önértelmezésébe, ezenkívül szembeszállt azzal a propagandával is, mely szerint a volt nácik állama kizárólag csak az egyik német állam, a Német Szövetségi Köztársaság. De nem csak erről volt szó, például 1978 augusztusában Wiesenthal azt követelte, hogy Svédország addig ne vegyen részt az 1980-as moszkvai olimpián – amelyet Afganisztán 1979-es szovjet megszállása miatt sokan bojkottáltak –, amíg nem tisztázódik a Szovjetunióba hurcolt embermentő svéd diplomata, Raoul Wallenberg sorsa.

Az 1960-as évekhez visszatérve: 1965 februárjában azt jelentették Wiesenthalról (az Ignotust és másokat is megfigyelő „Xavér” ügynök hangszerelésében), hogy Bécsben koalícióba akart lépni a cionistákkal.⁷ Egy pontosan nem datálható – de 1965-re tehető – jelentés, mely „a cionista szervezetek európai tevékenységéről” szólt, Wiesenthalt mint a linzi Joint izraeli kivándorlást támogató figurájaként említette meg.⁸ (Ez a forrás egyébként problematikusnak tűnik, mivel 1961-ben a linzi zsidók száma nagyon alacsony, 200 fő alatt volt, és a népszámlálásban nem is jelent meg.)⁹ „Filder John” ügynök a Belügyminisztérium III/I Csoportfőnökség számára készült összefoglalójában azt jelentette, hogy Wiesenthal, mint a *Der Freiheitskämpfer* lap tulajdonosa, „nyomozást folytat olyan Magyarországon élő közéleti személyiségek és funkcionáriusok iránt, akik a II. világháború előtt és alatt együttműködtek a nácikkal, részt vettek tömeggyilkosságokban, zsidóellenes intézkedésekben és tagjai voltak a nyilaskeresztes pártnak. a megszerzett adatok birtokában

6 Lásd pl. a Lengyel Népköztársaság és a szocialista tábor ellen folyó cionista diverziós tevékenység. Bp., 1971. november 9. ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1 „Herzl Tivadar”. Cionista szervezetek.

7 Jelentés. Bp., 1965. február 1. ÁBTL M-37478. „Xavér”. Munkadosszié.

8 A cionista szervezetek európai tevékenysége. ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1 „Herzl Tivadar”. Cionista szervezetek.

9 Michael John: Gebrochene Kontinuität. Die Kultusgemeinde Linz nach 1945. In: *Jüdische Gemeinden. Kontinuitäten und Brüche. Studien zur Geschichte der Juden*. Hrsg. Eleonore Lappin. Berlin–Wien, 2002. 139–178.

Wiesenthalé leleplezéseket akar közölni.” Az ügynöknek utasítást adtak, hogy kísérje figyelemmel a célszemély tevékenységét.¹⁰

A Wiesenthal iránti érdeklődés 1969-es sajtófigyelésekben is testet öltött. Először egy róla szóló német nyelvű cikket ismertettek, amelyben a nácivadász Bécsben tartott sajtókonferenciáján azzal vádolta az 1968-as lengyelországi (hivatalosan anticionista) zsidóüldözés elindítóit és végrehajtóit, hogy a hitleri időszakban fasiszták voltak.¹¹ 1969 tavaszán Wiesenthal különféle – az osztrák sajtóban megjelent – vitáit már fordították és ismertették a magyar állambiztonsággal. Így a lengyel hatóságokkal történt összetűzéseit is, amelyek kijelentették, hogy ők nem a Wiesenthal-féle dokumentáció alapján folytatják a náci háborús bűnösök felkutatását.¹² 1969 júliusában született meg az első, kifejezetten Wiesenthallal foglalkozó sajtójelentések, cikkek és tudósítások magyar állambiztonsági összefoglalója.¹³ Az irat leginkább a Lengyelországgal kapcsolatos vitára összpontosított, illetve a német radikális jobboldali *National Zeitung* Wiesenthalt bíráló cikkeit elemezte. Egy 1969. novemberi jelentés szerint Wiesenthal kapcsolatban állt Johann Ableitinggerrel, az osztrák államrendőrség magas rangú tisztviselőjével, akinek ügyét az osztrák parlament kémelhárítási kérdésekkel foglalkozó bizottsága tárgyalta.¹⁴ Wiesenthal (állítólag) rendszeres információkat kapott tőle különféle állampolgárokról. a nemzetközi cionista vezetők és a kémkedéssel vádolt osztrák rendőrök kapcsolatáról szóló dokumentum szerint Ableitingger és társai az osztrák államrendőrségen belül kapcsolatban álltak a bécsi izraeli követséggel, és információkat adtak a számukra.¹⁵ Itt Wiesenthalt mint rendőrségi tisztviselőt nevezték meg:

„Fenti körök elismerik, hogy Izrael bécsi nagykövetsége rendszeres kapcsolatot tartott Simon Wiesenthallal, az osztrák államrendőrség tisztviselőjével. Szerintük a kapcsolat arra korlátozódott, hogy adatokat kértek Izraelbe utazó osztrák állampolgárok esetleges náci múltjára vonatkozóan. Wiesenthal nem tudott minden esetben kellő felvilágosítással szolgálni és ilyenkor Ableitingert ajánlotta, mint magándetektívet, aki mindig rendelkezett pontos adatokkal.”¹⁶

A jelentések célpontja és „fejlődése”

1969 decemberében Simon Wiesenthalt már egyértelműen nemcsak „a nácivadászként” írták le, hanem úgy tudósítottak róla, hogy központjából többen „kémtevékenységet” folytattak a szocialista tábor ellen, és „rendszeres” kapcsolatuk volt a cionistákkal a ke-

10 Jelentés. Bp., 1965. március 25. ÁBTL 3.2.3.Mt-69. „Filder John”. Munkadosszié.

11 Wiesenthal (állítólag) 48 ilyen személyről rendelkezik terhelő adatokkal. Jelentés. H. n., 1969. március 18. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

12 Uo. Jelentés. H. n., 1969. március 22.

13 Uo. Jelentés. H. n., 1969. július 30.

14 Uo. Jelentés. Bp., 1969. november 4.

15 Uo. Jelentés. [Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.] H. n., 1969. november 27.; Uo. Jelentés. H. n., 1969. november 27.

16 Uo.

leti blokk országaiban.¹⁷ Az eredetileg német nyelvű, a bécsi rezidentúra által felterjesztett jelentés (1969 decemberében keletkezett) pontosan leírja azt, milyen pozíciója volt Simon Wiesenthalnak a szocialista országokban.

A szervek nagyjából ebben az időben foglalkoztak Laetitia Dyckerhoff – ma leginkább fotósként ismert – személyével is, aki nyugatnémet állampolgár volt és a Zeitschriften-verlag Dr. Bilz & Dr. Fraund KG. nevű wiesbadeni kiadó lapjainak állandó bécsi tudósítójaként dolgozott. a bécsi magyar nagykövetség egyik munkatársa azért került vele kapcsolatba, mert Dyckerhoff Budapestre akart látogatni a Budapesti Nemzetközi Vásárra, és ennek kapcsán az újságíró elmondta, hogy kapcsolatba lépett Wiesenthallal.¹⁸ Dyckerhoff (állítólag) felajánlotta, hogy szívesen közölne a magyar sajtóban dokumentumokat egyes nyugatnémet vezetők náci múltjáról, ám – a bécsi magyar követség beajánlása ellenére – a *Magyar Nemzet* című lapnál elhárították közeledését. Mindenesetre az állambiztonság nem tudott meg sokat Dyckerhofftól Wiesenthalról, csak azt a kósza híresztelést, hogy a *Spiegel*-ben akart volna anyagokat leközölni Wiesenthal, de a nyugatnémet követség ezt nem engedte meg neki.¹⁹ a Dyckerhoff-féle kapcsolatról más forrásból is tudunk. a „Gemeinde” egyik dossziéjában – már külön Wiesenthalra összpontosítva – foglalják össze a vele való kapcsolatot, az újságírónak a bécsi magyar nagykövetségen tett 1970. október 19-i látogatását.²⁰ a bécsi követség felterjesztésében már megjelent az események értékelése is: a nyugatnémet Brandt-kormány meg akarta akadályozni azt, hogy kisebb náci funkcionáriusok lelepleződjenek. Maga Dyckerhoff is ezt mondta a követségen, hogy (állítólag) a nyugatnémetek és az izraeliek is azt a „bizalmas utasítást” adták Wiesenthalnak, hogy csak nagyobb náci leleplezésével foglalkozzon. „Az utasítás úgy szól, hogy a többi náci párttag, illetve funkcionárius ellen a dokumentációs központnak nem szabad semmiféle adatot nyilvánosságra hoznia, azok ellen nem szabad fellépnie. Ez védelmet nyújtana mindazoknak a kisebb beosztású, és nem kevésbé fanatikus náciaknak, akik ma elsősorban Nyugat-Németországban élnek.”²¹ Dyckerhoff szerint az úgynevezett Verbelen-pert – Robert Jan Verbelen Ausztriába menekült belga náci kollaboráns volt, akit végül felmentettek minden vád alól – is azért nem kezdték meg, mert a nyugatnémetek „kétfélmilliárd márka segílyt” fizettek Izraelnek. Dyckerhoff úgy vélte, hogy az Ellenállók Szövetsége nevű szervezet brüsszeli központja súlyos bonni nyomás alatt állt, ez eddig Wiesenthalra nem vonatkozott. Ugyanakkor Izrael is utasítja Wiesenthalt, így a tevékenységét nem tudja folytatni.

A magyar szervek figyelték és közvetítették azokat a sajtóhíreket, amelyek Wiesenthallal kapcsolatban voltak. Így a Náci Rezsim Üldözötteinek Szövetsége [Vereinigung der Verfolgten des NS-Regimes] nevű szervezet brosúráját is, mely főleg a Kreisky-kormány,

17 Jelentés. Bp., 1969. december 23. Belügyminisztérium (= BM) III/I. Csoportfőnökség. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

18 Jelentés. Bécs, 1970. május 27. ÁBTL 0-8-193/2. Német Szövetségi Köztársaság (= NSZK) bécsi követsége és konzulátusa. Egy bizonyos „Nyerges” írta a jelentést.

19 Jelentés. Bécs, 1970. május 27. ÁBTL 0-8-193/2. NSZK bécsi követsége és konzulátusa.

20 Információs jelentés. Bécs, 1970. október 26. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

21 Uo.

maga Bruno Kreisky és Wienthal konfliktusait elemezte, ám a bécsi náciavadással szimpatizálva.²²

A „Gemeinde” dossziében szereplő egyik 1970. májusi jelentés (forrása szintén Laetitia Dyckerhoff) feltérképezte Wienthal politikai szimpátiáit/antipátiáit is.²³ Megjegyezte, hogy Wienthal az ÖVP-vel, az Osztrák Néppárttal rokonszenvezett, nem a szociáldemokratákkal. Rosszindulatú feltételezése szerint a nyugatnémet követséggel való kapcsolata nemcsak abban merült ki, hogy orientálták, hanem bizonyos összegeket is felvett „fél információért vagy elhallgatott információért”. Ilyennek tudta be a jelentés szerzője a Schirmer- esetet, amikor az új bécsi nyugatnémet nagykövet (állítólagos) múltja került szóba. (A Ribbentropp-féle náci külügyminisztériumban egykor valóban dolgozott egy Hans Schirmer nevű személy, és 1970 és 1974 között egy ugyanilyen nevű személy volt a nyugatnémet nagykövet Bécsben. a nagykövet azonban tagadta, hogy ő lett volna ez az ember, és csak a névazonosságot volt hajlandó beismerni.)

Munkában a kelet-európai állambiztonság

Wienthal megfigyelésébe, a vele kapcsolatos információk megszerzésébe a csehszlovák államvédelem is becsatlakozott. Egy Prágában, 1970. május 28-án kelt jelentés szerint Wienthal Norvégiába akarta költöztetni zsidó dokumentációs központját, ugyanakkor a svéd sajtó meg éppenséggel svédországi költözésről írt.²⁴ A prágai jelentés azt állította, hogy Wienthal kooperált a csehszlovák és a lengyel hatóságokkal, de ezt „csak játszmának nevezte[,] az ő célja elsősorban, hogy a cionista mozgalom érdekében fejtsse ki tevékenységét”. a csehek júniusban részletesen tájékoztatták a magyar hatóságokat ügynöki értesülésük forrásáról.²⁵ Egy 1970. augusztusi orosz nyelvű forrás egyenesen azt állította, hogy az osztrák cionista szervezetek antiszemitizmusnak állították be azt a szovjet politikát, mely elítélte az „agresszív” izraeli politikát és a szocialista országok cionizmusra vonatkozó negatív „álláspontját”.²⁶ Ezek a szervezetek információkat gyűjtöttek a szocialista államokban élő zsidók „diszkriminálására” vonatkozóan, és Wienthal bécsi központja is ilyen szervezet volt. Az „utóbbi időkben” rágalmakat szórt a szocialista országokra, többek között az NDK-ra is – így a jelentés. Wienthal tényleg kritikus volt a keletnémet állammal szemben: 1969. februárban egyik rádiós szereplése során azt állí-

22 Jelentés. H. n., 1970. október 26. Tárgy: a Kreisky-kormányt támadó cionista broszúra felterjesztése. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

23 Uo. Jelentés. Bécs, 1970. május 27.

24 Uo. Jelentés. Prága, 1970. május 28. [A szöveget csehről magyarra fordították.]

25 Uo. Jelentés. Prága, 1970. június 1. CSSZSZK. BM I. Csoportfőnökség. [A szöveget csehről magyarra fordították.] „Ez év májusában ügynöki úton tudomást szereztünk WULF HINRICH /zsidó származású/hamburgi norvég hajó-társaság igazgatójától és AAGTE BJERKE norvég hajó-társaságban dolgozó személyektől, hogy az Ausztriában lévő zsidó dokumentációs központ élén WIESENTHAL-lal még ez évben Norvégiába költözik át Osló elővárosába. Pontos cím egyelőre ismeretlen. WIESENTHAL jelenleg még Bécsben tartózkodik.”

26 Uo. Jelentés. H. n., 1970. augusztus 25.

totta, hogy az NDK-ban körülbelül ezerre tehető azoknak a volt náciknak a száma, akik vezető pozíciókat foglalnak el a parlamentben, a médiában és a felsőoktatásban.

A közép-kelet-európai országok állambiztonsága tehát intenzíven foglalkozott Wiesenthallal. A prágai állambiztonsági levéltár [Archív bezpečnostních složek] őrzí azokat a feljegyzéseket, összefoglalókat, amelyek érintik a nácivadász személyét. A cionistákkal már régebb óta foglalkozó csehszlovák államvédelem – amely 1958-tól kezdve a magyar állambiztonsággal is összehangolta némileg a tevékenységét – kutató kedve ugyanúgy kiterjedt a bécsi mérnökre, mint magyar kollégáiké.

Egy 1971 nyarán összeállított csehszlovák belügyi információs anyag (A cionista mozgalom szerepe a szocialista államok elleni felforgató tevékenységekben) hosszan foglalkozott Wiesenthallal.²⁷ A szövegrészlet az 1968–1969-es időkre ment vissza, és azt állította, hogy utolsó ausztriai tartózkodása alatt Jiří Hájek – valószínűleg az 1968-ban Csehszlovákia külügyminisztereként dolgozó, majd lemondott, később pedig az ellenzék egyik vezetőjévé vált személyt nevezi meg a szöveg – „konspiratív” találkozót bonyolított le Bécsben Simon Wiesenthallal.

„... Mint ismeretes, Bécsben működik az úgynevezett Európai Dokumentációs Központ. Ezen a néven működik a nemzetközi cionista szervezet és a CIA által létrehozott nagyszabású kémügynökség, amely a csehszlovákiai események tetőpontján »Csehszlovák Menekültek Bizottsága« néven »leányvállalatot« hozott létre. A dokumentációs központ vezetője a »titkos műveletek« ismert cionista specialistája, Simon WIESENTHAL, aki 1968-ban személyesen vett részt a jobboldali erők támogatásában.”

A szöveg idézi Wiesenthallnak azt az állítólagos levelét, amelyet prominens csehszlovákiai zsidóknak küldött, és amelyben a prágai tavasz reformerőit támogatta, a liberalizációt és a demokráciát. Wiesenthal 1968. augusztus 28-án (a Varsói Szerződés katonai inváziója után) – a *Jewish Telegraphic Agency*nek nyilatkozva – hamisítványnak nevezte a leveleket.²⁸ Elmondta azt is, hogy a csehszlovák antireformista erők „cionista összeesküvésként” írták le Dubček rezsimjét, illetve hogy a lengyelek és a keletnémetek a szovjetek vezette csehszlovákiai inváziót azzal legitimálták, hogy „cionista erők” vették át a csehszlovák párt vezetését.

Egy 1977-es csehszlovák nemzetbiztonsági tankönyv (*Boj se sionismem a jeho agenturou* [A cionizmus és a zsidó ügynökség elleni küzdelem]) azt állítja, hogy foglalkozni kell olyan (csehszlovák állampolgárságú) személyekkel, akik „utazásaik során” olyan „külföldi cionista központokkal” kerülnek kapcsolatba, mint amilyen Simon Wiesenthal bécsi dokumentációs központja.²⁹ Bár a „cionista központok” között – Wiesenthal szervezete mellett – a tankönyv olyanokat is szerepeltet, mint a HIAS [Hebrew Immigrant Aid Society; egy nemzetközi zsidó humanitárius szervezet], a Szochnut [Jewish Agency] és a Csehszlo-

27 Archiv Ministerstva Vnitra [Prága] (= AMV) Fond a 30. Inv. jedn. 407. 36–7.

28 <https://www.jta.org/archive/wiesenthal-says-zionist-plot-alleged-by-opponents-of-czech-reform-in-spring>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 5.)

29 AMV RV. 413. 95.

vákiai Zsidók Világszövetsége, az egész okfejtés azt a „küzdelmet” tárja az olvasó elé, melyet az StB [Státní bezpečnost; Csehszlovák Állambiztonság] folytat a cionizmus Csehszlovákiába történő „behatolása” ellen.

Visszatérve a magyar szolgálatok világára, az idő előrehaladása az ideológiai keményedés jegyében telt. Egy 1971. márciusi jelentés, mely Az izraeli titkosszolgálat ausztriai tevékenységéről címet viseli, a korábbiak szellemében, de még koncentráltabban foglalkozott Wiesenthal személyével.³⁰ a dokumentációs központot az izraeli titkosszolgálat egyik európai központjának nevezte, Wiesenthalt magát pedig az osztrák, nyugatnémet és izraeli szolgálatok helyi kulcsfigurájának. „Nem tekinthető véletlennek, hogy ez a központ éppen a semleges Ausztriában, és a szocialista országok határaihoz ilyen közel tevékenykedik” – írták. Ennek a tevékenységnek semmi köze a volt háborús bűnösök elleni tevékenységhez, hanem kizárólag a „nyugati” hírszerzésekhez volt, Wiesenthal pedig „felhasználja” a szocialista országokból érkező zsidó segítség-szervezeteket is, melyek ellátták a Bécsben és környékén lévő zsidó menekülteket. a jelentés szerint az Ausztriába irányuló zsidó emigráció egyik fontos befogadóközpontjában, a Bécsújhely [Wiener Neustadt] melletti Schönaun kastélyában a Szochnut emberei alaposan „kihallgatják” a beérkező embereket. a jelentés írója magától értetődően feltételezte, hogy a Szochnut is az amerikai hírszerzés egyik szerve, célja pedig az információk kinyerése a keleti blokkból érkező emberektől.

1971 novemberében a Lengyel Népköztársaság és a szocialista tábor ellen folyó cionista diverziós tevékenység című állambiztonsági anyagban (valószínűleg fordításról van szó) találkozunk Wiesenthal nevével.³¹ a jelentés szerint:

„Elsősorban a náci rendszer által üldözött zsidók európai szövetségének bécsi dokumentációs központja tartozik ide, (A), amelynek élén S[imon].Wiesenthal áll. Ez a központ a bécsi izraeli nagykövetség és izraeli hírszerző szolgálat közvetlen védnöksége alatt működik és szorosan együttműködik a nyugati országok speciális szolgálataival és az ideológia-politikai diverziós központokkal, főként a SZER-rel [Szabad Európa Rádió – N. A.] és a párizsi »Kulturá«-val. Ez a központ fontos szerepet játszik a szocialista országok elleni antikomunista hadjáratban és sok rágalmozó, propaganda kampánynak maga Wisenthal [sic!] az ihletője a sajtóban, rádióban és televízióban, ami főként Svédországban, Dániában és az NSZK-ban folyik, amelyekben gyakran ő maga személyesen is részt vesz. Wiesenthal tevékenységéhez tartozik a gúnyiratok készítése és terjesztése is, amelyek Lengyelország és a többi szocialista ország helyzetéről, valamint országaink politikai és állami személyiségeiről szólnak. Wisenthal fanatizmusában olyan messzire megy, hogy [...] évben tartott egyik svédországi felszólalása során kijelentette: »A náci bűnösöket mindenütt üldözni kell, még a kommunista pártokban is, ahol új náci csoportok alakulnak ki.«”

30 Jelentés. Bécs, 1971.március 24. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

31 Jelentés. ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1. „Herzl Tivadar”. Cionista szervezetek.

Wiesenthal mint a bécsi hitközség véleményvezére

Az 1970-es években érdekes mozgolódás volt megfigyelhető a hagyományosan szociáldemokrata orientációjú bécsi hitközségben, melynek lenyomatát megtaláljuk a magyar állambiztonsági forrásokban is. 1973. február 12-én az állambiztonsági „Gemeinde” anyagban olvasható jelentés ³² arról számolt be (Az ausztriai cionista szervezetekről és tevékenységükről címet viselő fejezetben), hogy Wiesenthal az *Ausweg* [Kijárat] nevű cionista szervezetet vezeti. a belső hitközségi forrás szerint Wiesenthal egy alternatív cionista szervezetet alakított meg. Az utolsó hitközségi választáson a Bund – mely a Misrachi-cionisták (vallásos cionisták) szervezetének tagja (és a legerősebb szervezet) – 14 mandátumot kapott, míg Wiesenthal hívei öt mandátumot, a cionisták négyet, az Aguda [Agudat Jisrael] pedig egy mandátumot. Ugyanakkor, amikor felvetették az izraeli államnak nyújtandó segítség kérdését, Wiesenthal a cionistákkal együtt szavazott, csupán „a közösség egyes belső kérdéseinek tekintetében foglalt el ellenzéki álláspontot”.

A belső forrás szerint a választásokon a zsidó lakosság mintegy 60 százaléka vett részt, a kommunista párt számos tagja is. a jelentés lemondóan állapította meg, hogy sokan egyáltalán nem kívántak részt venni az osztrák zsidó életben.

Bár sok minden nem történt, de a Wiesenthalra a magyar állambiztonság által aggatott jelzők egyre durvábbak lettek. Egy nem datált, de valószínűsíthetően 1973–1974 körül keletkezett dokumentumban, mely Ausztria cionista szervezeteit taglalja, kiemelten írnak a dokumentációs központról.³³ Bár leszögezik, hogy Wiesenthal célja az egykori hitleristák felkutatása, de megjegyzi, hogy „megtorló” intézkedéseket akarnak ellenük (exhitleristák ellen) végrehajtani, a központ „tagjait” pedig antimarxistáknak nevezik. a bécsi mérnök központja (eszerint) aktívan együttműködik „külföldi ideológiai diverziós bomlasztó központokkal”, köztük a Szabad Európa Rádióval.

„A Központ élén Simon Wiesenthal lengyel zsidó, meggyőződéses antikommunista és dühödt cionista áll. a háború előtt Wiesenthal Lwowban élt. a háború után aktívan együttműködött az amerikai és osztrák különleges szolgálatokkal, amikor pedig az izraeli állam megalakult, az izraeli hírszerző szerv részére fejtett ki tevékenységet...”³⁴

Számba vették a Wiesenthal-féle központ dolgozóit, külső kapcsolatait is, és megállapították, hogy a két belső munkatárs „izraeli titkosszolgálati beosztott”.³⁵ Egy 1974. januári információs jelentés szerint az irodával tartott kapcsolatot Jan Gajewski és Dr. Knoll, ez utóbbit ismerik: amerikai hírszerző.

Az 1970-es évek közepén az „Alexander” nevű, a bécsi hitközségben tevékenykedő informátor folyamatosan tájékoztatta a magyar hatóságokat Wiesenthal személyéről.

32 Jelentés. Bécs, 1973. február 12. ÁBTL 3.2.5.0-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

33 Uo. Jelentés. H. n., é. n.

34 Uo.

35 Uo. Jelentés. H. n., 1974. január 22. FERENC alezredesnek. BM III/1-4. osztály vezetője. Dobróka János ezredes osztályvezető aláírása.

a polgári nevén Ackermann Ernő nevű, magyarországi születésű bécsi kereskedő, a hitközség vezetésének tagja Wiesenthal ellenlábasa volt. 1975 januárjában „Alexander” egyik jelentésében azt olvashatjuk, hogy Wiesenthal Alexander Friedmanon keresztül támadta a bécsi hitközség vezetését.³⁶ Más fiatal cionisták is kritizálták a régi vezetőket – jelentette „Alexander”, aki a bécsi magyar származású, de Izraelben is élt közösség számos más tagjáról, így (többek között) Bentzur Zeewről, a bécsi magyar zsidók meghatározó alakjáról is jelentett. Aztán az 1975. június 24-i hitközségi elnökségi ülésen Wiesenthal személyesen is megtámadta „Alexandert”.³⁷ Maga az ügynök a Misrachi-frakció „szélsőséges” tagjaként írta le a náciavadászt, és úgy tudta, hogy más (Braw Ehrenberg) biztatta fellépésre ellene. Mivel Wiesenthal azzal fenyegette meg „Alexandert” – miután az elmondta, hogy radikalizálja a hitközséget –, hogy utánanézz a múltjának, „Alexander” nagyon ideges lett, hogy lelepleződik. Nemcsak magyar állambiztonsági kapcsolatával, hanem a bécsi izraeli követség egyik emberével is találkozott, aki – Brünnergerhez, a Misrachi-frakció vezetőjéhez hasonlóan – túlzónak nevezte Wiesenthal vádját. „Alexander” azt kérte, hogy a budapesti állambiztonság egyik embere, a „Központ” kapcsolattartója találkozzon vele Prágában, 1975. július 7-én.

A csehszlovák fővárosban létrejött találkozón a rendkívül felzaklatott „Alexander” elmondta központi kapcsolattartójának, hogy Wiesenthal csak a helyi cionista jobboldal (Herut, Misrachi) eszköze, és hogy a fenyegetés nem neki szólt személyesen, hanem a szociáldemokrata színezetű hitközségi vezetésnek.³⁸ „Alexander” a szociáldemokrata Poale Ziont vezette. a kapcsolattartó azt beszélte meg az ügynökkel, hogy miután visszaérkezik Ausztriába, „sértődöttséget” színelve csökkentse hitközségi aktivitását. Kis kivárás után aztán fogadja el a jobboldaliaktól érkező békejobbot; ez számára erkölcsi győzelmet fog jelenteni, mivel ő fogja lecsillapítani a felháborodott cionista baloldalt. 1975 augusztusában „Alexander” ügynök a helyzete stabilizálódásáról számolt be.³⁹ Zohar, a bécsi izraeli követség első titkára (állítólag) felháborodott Wiesenthal viselkedésén, mondván, hogy nemcsak hogy „zsidó pénzekből” élt (melyeket a fasiszták üldözésére szántak), hanem ezeket az összegeket „becsületes” zsidók (így „Alexander”) lejáratására használta fel. Arra biztatta „Alexandert”, hogy nyíltan kommunikáljon ezekről a problémákról. Végül Wiesenthal az augusztus 26-i hitközségi ülésre nem ment el. „Alexander” azt is közölte, hogy Yitzhak Korn [Yitzhak Coren (1911–1994); munkáspárti cionista politikus], a munkáspárti cionisták világszervezetének titkára Bécsben járt „nemrég”, és kérte, hogy a Cionista Világszervezet nagy konferenciájára (melyre 1976-ban kerül sor) delegátusként menjen ki.

1975 őszén a helyzet tovább konszolidálódott, Wiesenthal a lapjában bírálta „Alexandert”, de a korábbi tónushoz képest mérsékeltebb formában.⁴⁰ a kritikus Die Blaue csoportot is megszüntették, neki pedig nagy esélye nyílt arra, hogy közös Poale Zion–Misrachi

36 Jelentés. Bp., 1975. január 3. ÁBTL Bt-1560/IV. (10-69993). „Alexander”. Ügydosszié.

37 Uo. Jelentés. Bécs, 1975. június 30. Szegedi június 26-án találkozót és „anyagátvételt” tartott Alexanderrel az Elan presszóban.

38 Uo. Jelentés. Bp., 1975. július 15. BM III/I-4-c. alosztály.

39 Uo. Jelentés. Bp., 1975. szeptember 8.

40 Jelentés. Bp., 1975. október 2. ÁBTL Bt-1560/IV. (10-69993). „Alexander”. Ügydosszié. „... a korábbi szélsőséges kirohanásához képest a cikk teljes visszavonulásról tanúskodik. Wiesenthal csupán azt kérdőjelezi

listán jelölt lehessen a jeruzsálemi cionista kongresszusra (ahol három fő képviselte az ausztriai zsidóságot).

A Wiesenthallal kapcsolatos ellenszenv egy 1975. őszi jelentésben öltött testet: eszerint meggyőződéses antikommunista és cionista, valamint kapcsolatban állt az izraeli titkosszolgálattal.⁴¹ „Fő feladatnak tekintik a szocialista országok, főleg a Szovjetunió elleni kémtevékenységet, adatgyűjtést. Utazó ügynökeink keresztül tartja a kapcsolatot a szocialista országokban élő zsidó ismerőseivel, akiktől pártvezetőkre, kormány tagjaira és más fontosabb személyiségek tevékenységére próbálnak terhelő adatokat gyűjteni” – írták. Érdekes módon a jelentés hosszan részletezte a bécsi zsidóság intézményrendszerét, pártkötődéseit, kapcsolatrendszerét.

Wiesenthal személye a továbbiakban a náci vadász ügyeivel kapcsolatosan került előtérbe. Például, amikor „Egyedi” 1976. február 3-án találkozott Holger Bauerral, az FPÖ [Freiheitliche Partei Österreichs/Osztrák Szabadságpárt] országos sajtóreferensével, aki elmondta neki, hogy Wiesenthal az 1975-ös választási kampány során megvádolta Friedrich Petert, az FPÖ országos vezetőjét, hogy a második világháború idején egy SS-brigád tagja volt.⁴² „Egyedi” jelentése szerint Peter beszélt a szovjet nagykövetség egyik magas rangú diplomatájával, aki elmondta, hogy a szovjet sajtó nem avatkozik be az ügybe, mert Wiesenthalt CIA-ügynöknek tartják. Peter be is perelte Wiesenthalt, ám pozícióját ez nem bántotta, hiszen Kreiskyvel „együtt utazik” majd Csehszlovákiába.

Wiesenthalnak Kreiskyhez fűződő legendásan rossz viszonya is tükröződik az állambiztonsági anyagokban, ugyanis „Alexander” 1976. október 30-i jelentésében, mely kifejezetten Wiesenthalról szól, egyértelműen beszélt erről.⁴³ A Wiesenthalt személyesen is gyűlölő – és őt CIA-ügynökközt – hitközségi vezető szerint a baloldali cionisták kiállása mentette meg az év elején Wiesenthalt a nagyobb bajtól, hiszen a kormány egyik tagját is meggyanúsította. „Most, hogy helyzete rendeződött ismét támadja a baloldaliakat, nem riad vissza rágalmazástól sem.”

A „Wiesenthal-saga” vége és a hitközségi vonal

A Wiesenthallal szembeni ellenséges hangnem a későbbiekben sem sokat változott. a következő alkalom, amikor Wiesenthal az általam ismert jelentésekben megjelent, 1974-ben jött el, amikor októberben a kanadai televízióban – jogosan – azzal vádolta meg Finta Imre volt csendőr századost, a szegedi gettó parancsnokát, hogy részt vett a magyar zsidók meggyilkolásában. Az 1974-es év a Finta-ügy kezdetét jelzi, mivel ebben az évben történt

meg, hogy lehet egy ilyen kisképességű ember mint ALEXANDER a hitközség nagybefolyású személyisége...”

41 Jelentés. H. n., 1975. október 30. ÁBTL 3.2.5.0-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

42 Jelentés. Bécs, 1976. február 3. „Egyedi” jelentése. Tárgy: Találkozás HOLGER BAUER-rel, az FPÖ országos sajtóreferensével. ÁBTL 3.2.5. 0-8-198/4. Legalább három Tükör-Nyugatkövet sajtó és tájékoztató.

43 Jelentés. Bp., 1976. október 30. BM III/1-4. ÁBTL Bt-1560/IV. (10-69993). „Alexander”. Ügydosszié.

(ahogy Randolph L. Braham dokumentálta⁴⁴), hogy Wiesenthal levélben tájékoztatta Kanadát Finta múltjáról, és továbbította egy aktát Sabina Citronnak, a Kanadai Holokauszt Emlékezet Egyesület [Canadian Holocaust Remembrance Association] vezetőjének. Ennek kapcsán a CBC kanadai televízió egyik magyar munkatársa – a magyar állami hatóságok támogatásával – Magyarországon akart többet megtudni az ügyről.⁴⁵ Finta Imre a végén elkerülte a büntetést, de a történetek tudatosításában nagy szerepe volt Wiesenthalnak.

1976 végén választásra készült a bécsi hitközség, melynek 24 tagú elnökségét a munkáspárti frakció többsége uralta.⁴⁶ Vele szemben különféle erők vonultak fel, a „szélsőbal” (Sómér), a Stern-csoport (radikális jobboldaliak) és Simon Wiesenthal csoportja. a választásokon Wiesenthal hét helyet szerzett a Sómérral együtt, ami fél mandátumot jelentett. a Stern-csoport egy, a Misrachi pedig két mandátumot szerzett. a Grünfeld rabbi vezette ortodoxok három mandátumra tettek szert, ők korábban a Munkáspártot támogatták. Így a Munkáspárt 11 mandátummal kisebbségben maradt, bár a legerősebb frakciót tudta magáénak.⁴⁷ „Alexander” a következőkben a fiatalokat óvta Wiesenthaltól, amellet, hogy szerinte az „általa fenntartott és a fasizmus ellen szervezett intézményt [a dokumentációs központot – N. A.] egyre inkább a haladó szellemű zsidóság és a szocialista országok ellen használja fel”.⁴⁸ Listát közölt továbbá olyan osztrák állampolgárságú fiatalokról, akik szocialista országokat látogatnak, főleg Sonia Verő személyét emelte ki. Fő „bűnük” az volt, hogy cionista irodalmat juttattak el a Szovjetunióba és a szocialista országokba.⁴⁹

Egy 1977. február 1-i információs jelentés megerősítette, hogy a bécsi izraelita hitközség új vezetősége megalakult (illetve újraválasztották), melynek első ülésén „részt vett ügynökünk is”.⁵⁰ Az ülésen, mely (minden bizonnyal) február 1-én volt, az elnök személye (Anton Pick) nem változott. a 24 tagú vezetőségen belül a Poale Zion 12, a Wiesenthal-lista (Egységes Zsidó Lista) kilenc, Grünfeld rabbi csoportja szintén kilenc mandátumot kapott.⁵¹ Wiesenthal nem szerzett kontrollt a bécsi hitközség felett.

1977. április végén az Izraelből visszavándorolt és a Szovjetunióba visszatérni szándékozó zsidók (sajtó)konferenciát tartottak Bécsben, amelyen Wiesenthal is felszólalt.⁵² a rendezvényen megjelentek a szocialista országok tudósítói is. Az Izraellel elégedetlen, ott gyökeret eresztetni nem tudó embereket Wiesenthal önmérsékletre intette – már ami a cionizmus és Izrael bírálatát illeti. Az elégedetlenek közül (állítólag) többen CIA-ügy-

44 Randolph L. Braham: Magyar háborús bűnösök pere Észak-Amerikában. *Regio* 27 (2019) 1. sz. 222–241.

45 Jelentés. Bp., 1975. február 17. [?] Bastyovánszky László kanadai állampolgár, a CBC munkatársának magyarországi beutazásáról. ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1. „Herzl Tivadar”. Cionista szervezetek.

46 Jelentés. Bécs, 1976. december 17. Tárgy: a bécsi hitközségi választásokról. BM III/I-4. ÁBTL Bt-1560/IV. (10-69993). „Alexander”. Ügydosszié.

47 A választás dilemmáit „Alexander” úgy fogalmazta meg, hogy vagy marad a régi helyzet, vagy egy új, a szélsőbal és a szélsőjobb is magában foglaló koalíció jön létre. Uo.

48 Uo. Jelentés. Bp., 1976. december 17. BM III/I-4.

49 Az 1977. február 11-i információs jelentés is ezt a vonalat erősíti meg. „Alexander” lánya kapcsolatba került Sonja Verővel. Uo.

50 Uo. Jelentés. Bp., 1977. február 11. BM III/I-4.

51 Két helyettese van az elnöknek, a Poale Zion részéről Edmund Reiss és dr. Hacker Iván a Wiesenthal-féle Egységes Zsidó Listáról. Uo.

52 Uo. Jelentés. 1977. április 30. BM III/I-4.

nőknek nevezték Wiesenthalt, a konferencia rendezői pedig Helsinkire és az emberi jogokra hivatkozva „követelték az osztrák kormánytól, hogy ideiglenes itt-tartózkodásunkhoz nyújtson emberhez méltó szociális támogatást és elhelyezést”.⁵³

Wiesenthal és a magyar hivatalosságok fontos kapcsolódási pontja volt a holokauszt során elkövetett magyar bűnösök holléte, illetve megbüntetésük követelése – ha megtörtént a felfedezésük. 1977 szeptemberében az amszterdami főügyész – Wiesenthal információja alapján – vizsgálatot rendelt el Papp Zoltán holland állampolgár, a város lakosa ellen.⁵⁴ Papp – Wiesenthal szerint – a pápai gettó parancsnoka volt, s ekkor a holland vasutak alkalmazásában dolgozott (állásából felfüggesztették).

Az 1970-es évek második felének nyilvánosságát megdöbbentette a Szovjetunióban elítélt zsidó-cionista aktivisták („refuznyikok”) elleni per. Ennek kapcsán Jakov Doron, Izrael bécsi nagykövete és Rave, a követség sajtótitkára tiltakozó akciót kezdeményezett Bécsben. 1978. július 11-én rá akarták venni a bécsi hitközséget, hogy küldjön tiltakozó táviratokat (nyilvánvalóan a szovjet követségnek).⁵⁵ a zsidó hitközség vezetői köréből származó információk szerint július 13-án Rave, az első titkár a nagykövet megbízásából a követségre rendelte a hitközség vezetőit, és indítványozta, hogy kezdjék meg egy „az-napi” tüntetés megszervezését. a tüntetés végpontja a szovjet nagykövetség lett volna, ahol plakátokat ragasztottak, és hangosan tiltakoztak volna. Rave kifejtette, hogy a tüntetéshez az izraeli nagykövetségnek (formálisan) nem lenne köze, annak spontán jellegűnek kellene lennie. a hitközség vezetői azonban rövid úton kijelentették, hogy Rave javaslata az általa meghatározott időpontban megvalósíthatatlan. Nincs rendőrségi engedélyük, a bécsi zsidó fiatalok többsége pedig nyári szabadságon van, legfeljebb 30-40 ember lenne mozgósítható. Ravének ez nem tetszett, és végül a hitközség vezetése olyan döntést hozott, hogy a tüntetés tervezett időpontjában az egyik zsinagógában ünnepi istentisztelet tartanak, és itt imádkoznak majd a szovjet zsidókért. Erre július 13-án sor is került, s a mintegy százfős tömegben Doron és Rave is megjelentek. Először a vezetőség egyik tagja felolvasott egy nyilatkozatot, amely (állítólag) antiszemitának nevezte a Szovjetuniót, majd (ahogyan a magyar ügynöki jelentés fogalmaz) a felszólalások sorában „.... Simon Wiesenthal, a bécsi dokumentációs iroda vezetője szélsőséges hangnemben támadta a Szovjetuniót és javasolta a tüntetés azonnali megtartását. E kérdésben a verekedéssé fajult vita során sem tudtak megegyezni, és a tüntetésre nem került sor.”⁵⁶

A Wiesenthalról szóló következő magyar állambiztonsági jelentés 1980 novemberében keletkezett, ekkor a III/I. (11. osztály) írt egy jelentést az Ausztriában működő cionista szervezetekről. a Zsidó Dokumentációs Központot vezető Wiesenthalt „meggyőződéses anti-kommunistaként és cionistaként”, valamint izraeli ügynökként jellemezték. Ő és társai

53 Jelentés. 1977. április 30. BM III/I-4. ÁBTL Bt-1560/IV. (10-69993). „Alexander”. Ügydosszié.

54 Jelentés. Bp., 1977. szeptember 21. ÁBTL 3.2.5.O-8-317/1. „Gemeinde”. Ausztria cionista mozgalmi szervezetei és tevékenysége.

55 Jelentés. H. n., 1978. július 28. III/I-6. Osztály. Tárgy [aláhúzáva]: Izraeli akció Bécsben a szovjet bírósági eljárások ügyében. ÁBTL 3.2.1. Bt-455. „Filder John”. B dosszié.

56 Uo.

„Kezdetben volt náci háborús bűnösök felkutatására koncentráltak. Az utóbbi időben – elsősorban izraeli nyomásra – inkább a szocialista országokban folyó »zsidóüldözések« fektetik a fő hangsúlyt. A központnak jó kapcsolata van az ideológiai fella-
zító és bomlasztó központokkal.”⁵⁷

Az általunk ismert utolsó állambiztonsági forrás 1981 áprilisában született, és a szokásos tartalmak és vádak jelentek meg benne: „kapcsolata” az amerikai és az izraeli, valamint a nyugatnémet hírszerzéssel, aktív hírszerzői „tevékenység” a szocialista tábor és a Közel-Kelet arab országai ellen,⁵⁸ Wiesenthal nyilvántartást és dokumentációt készített az emberi jogok szocialista táboron belüli megsértéséről, a kormány és a kommunista párt reprezentánsairól, a disszidensek pedig „segítik” őt. „A megszerzett információkat az USA és az izraeli hírszerző szolgálathoz küldi” – fogalmazott a szokásos retorikájú mondat.⁵⁹

Tanulságok és következtetések

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy mik voltak a magyar állambiztonság indítékai és céljai Wiesenthal megfigyelésével, csak bonyolult választ adhatunk. Ez a hivatalos anticionizmus is kapcsolatos, amely a szovjet ihletésű politika közös nyelve volt, hiszen a szovjetek a totalitarizmus nyelvén fogalmazták meg nézeteiket a kelet–nyugati konfrontáció egyik fontos ütközőzónájáról. Az 1967-es arab–izraeli háború után ez a nyelv vált uralkodóvá a keleti blokkban, amikor a zsidókkal vagy a zsidóként azonosított nyugati jelenségeket írták le. Csehszlovákiában, de főleg Lengyelországban a cionistákkal szembeni „küzdelemnek” komoly következményei lettek: nemcsak állásaikból és pozícióikból bocsátottak el embereket, de sokakat kivándorlásra is kényszerítettek.

Nem állapítható meg teljes bizonyossággal az, hogy a Wiesenthalra irányuló ideológiai tartalom mennyiben volt önálló „magyar termék” és mennyiben más, esetleg szovjet forrásokból származó (akár szó szerinti) fordítás. Az 1968-as lengyelországi cionistaellenes kampányból sorvezető anyag született, és az 1970-es években már szovjet irányítással egyeztetett belügyminisztériumi–állambiztonsági egyezmények is születtek a blokk tagállamaiban, amelyekben kiemelten foglalkoztak a „cionisták elleni harccal”.

Kérdés az, hogy mit jelentett Wiesenthal áldozati perspektívája – tehát hogy magát és a zsidóságot egyértelműen áldozatnak fogta fel és ezt semmilyen politikai rendszer ellenében sem volt hajlandó feladni –, és milyen „veszélyeket” hordozott ez a perspektíva a Kádár-kor magyar szocialista emlékezetpolitikája számára. Wiesenthal szemszögéből a holokauszt áldozatait és elkövetőit meg lehet nevezni, és nem rejtette el őket az átlátszó szocialista humanista frazeológia mögé. a holokauszt emlékezetének tabusítása – ahogyan

57 Összefoglaló az Ausztriában működő cionista szervezetekről. ÁBTL 3.2.5.O-8-532/1. „Kaméleon”. Az izraeli hírszerzés.

58 Jelentés. Bp., 1981. április 10. III/II-4-A. Tárgy [aláhúзва]: Az izraeli hírszerzés vonalán folyó operatív munka. ÁBTL 3.2.5.-O-8-504/6. Izraeli általános ügynökhelyzet.

59 Uo.

azt Regina Fritz 2012-es könyvében⁶⁰ leírja – csak az 1980-as években kezdett feloldódni. Gyáni Gábor megállapította, hogy Magyarország első, 1964-ben megjelent marxista történelemkönyvében a náci időszakról szóló fejezet szerzője mindössze 21 sort szentelt az 1944 nyarán történt deportálásoknak, amiből csak 12 sor szólt félmillió magyar zsidó haláltáborokba való deportálásáról.⁶¹ Mindez (a könyv megjelenési dátumáról beszélünk) egybeesett azzal az időszakkal, amikor a magyar állambiztonság elkezdte Wiesenthal megfigyelését, és a jelentések többsége – egészen az 1980-as évek elejéig – ezt a fajta attitűdöt tükrözte.

A Kádár-rendszer uralmi elitje számára tehát nem sokat jelentett a bécsi náciadász személye és munkássága. Ha a korszak megszorított nyilvánosságáról beszélünk, lassú evolúcióról számolhatunk be, hiszen az 1960-as–1970-es években a magyar média nem foglalkozott Simon Wiesenthallal, alig vannak róla hivatalos újságcikkek, és a korlátozott zsidó nyilvánosságban is alig szerepelt a neve és a tevékenysége. Az 1980-as években viszont már többet írtak róla és szervezetéről, a lassú politikai enyhülés beengedte személyét a magyar újságok erőterébe. Amiben viszont Wiesenthal tevékenysége az 1960-as években is nyomot hagyott, az a különféle nyugati ideológiai és politikai mozgásokat figyelő állambiztonsági mező. Ezekben az iratokban kiemelt szerephez jut, ilyen szempontból pedig az állambiztonsági jelentések világát a rezsim egyfajta tudatalattijának is tekinthetjük: hiszen a felismerhetetlenségig adminisztrálta, távolította és egyben titkosította azt, amit alapvetően el akart nyomni – magában is –, és ami ugyanakkor alapvetően nagyon is érdekelte és izgatta. Abban reménykedett a rezsim, hogy Wiesenthal tevékenységét, melynek fő eleme a holokauszt emlékezetének „ápolása” és a hallgatás megtörése volt, valamilyen titkos levéltárba száműzheti. Ahogyan Kádár János 1961 júniusában a Politikai Bizottság ülésén (éppen Eichmann-nal kapcsolatban elmondta), megadva a korszak ezzel kapcsolatos ars poeticáját: „Nem jó ezekkel [sic!] a nyomorult fasiszta ügyekből kizárólag zsidókérdést csinálni...”⁶² a hivatalos Magyarország nem engedte meg tehát, hogy a zsidók üldözését annak lehessen nevezni, ami; az egész történet felső kezdeményezésre (egyes magánkísérletektől eltekintve) elbújt a szocialista humanizmus mindent elfedő sűrűjében.

60 Regina Fritz: *Nach Krieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*. Göttingen, 2012. (Diktaturen und ihre Überwindung im 20. und 21. Jahrhundert.)

61 Gyáni Gábor: *a történelem mint emlékezet*. Pozsony, 2016. 187.

62 Idézi Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő* (2003) 3. sz. 5–39.

CONTENTS

STUDIES

Dániel Bácsatyai The Origin and Preservation of the Income Register of Béla III and his Prelates	423
Gábor Kármán Writing in the Turkish Manner. The Political Communication of Gábor Bethlen towards the Ottoman Empire	443
Iván Kis Research of István Kaprinai and the Hunyadi Era. Sources and Working Methods	471
Dávid Turbucz Certain Decisions Made by the Hungarian Political and Military Leadership during World War II. Miklós Horthy's Network of Contacts	503
Dániel Luka From Final Account to Final Account. Cooperative Farming in the Rákosi-era	521
Attila Novák Simon Wiesenthal and Hungarian State Security (1964–1981)	551
IN MEMORIAM	
Attila Pók Tibor Hajdu	569

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Kis Iván, pályázati referens, Tempus Közalapítvány, Stipendium Hungaricumy ● Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Pók Attila, ny. tudományos tanácsadó, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály ● Turbucz Dávid, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.ertzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

